
Tarp tradicijų ir novacijų:

Upytės pavieto bajorija

XVIII a. pabaigoje

Ramunė Šmigelskytė-Stukienė

Lietuvos istorijos institutas

Ketverių metų seimo laikotarpis atnešė pokyčius Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ir visos Abiejų Tautų Respublikos visuomenės istorijoje. Patriotų-reformatorių vieningumas, palankiai susiklosčiusi tarptautinė situacija ir į politinį gyvenimą įsiliejusi nauja, Apšvietos epochos atmosferoje užaugusi politikų karta lėmė tai, kad 1788 m. tradiciškai savo darbą pradėjęs Respublikos seimas tapo naujovių skleidimo židiniu. Buvo siekiama reformuoti ant pražūties slenksčio atsidūrusią Respubliką ir taip sukurti stiprią, klestinčią valstybę. Seimo pradėtos vykdyti reformos palietė atokiausius valstybės kampelius.

Ar patriotų reformatorių skleistos idėjos rado atgarsį bajoriškoje Lietuvos visuomenėje? Ar Lietuvos pavietų bajorija buvo subrendusi priimti iš Varšuvos sklindančias naujoves? Kaip praktikoje vyko seimo nutarimų įgyvendinimas ir kaip reformos pakeitė buvusią lokalinę bajorijos savivaldą? Į šiuos klausimus iki šiol neatsakyta.

Siekiant išsiaiškinti bajorijos laikyseną, būtina nustatyti, kokios didikų bei bajorų giminės dominavo konkrečioje vaivadijoje ar paviete, kieno įtaka lemdavo pavieto politinių sprendimų priėmimą bei kas sudarė lokalinį politinį elitą.

Problemos ištirtumo lygmuo neleidžia kalbėti apie visos Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės politinio elito orientacijas bei jų kaitą lūžiniais valstybei momentais. Šiame straipsnyje, remdamiesi archyviniais

šaltiniais¹ bei istoriografija², pamėginsime aptarti vienos lokalinės bendruomenės – Upytės pavieto bajorijos – požiūrį į svarbiausius XVIII a. pabaigos valstybės gyvenimo įvykius: Ketverių metų seimą ir jo darbą vainikavusią 1791 m. gegužės 3 d. konstituciją, 1792–1793 m. konfederaciją ir antrąjį padalijimą bei sieksime atskleisti šio pavieto bajorijos laikyseną Abiejų Tautų Respublikos žlugimo išvakarėse.

UPYTĖS PAVIETO POLITINIS ELITAS KETVERIŲ METŲ SEIMO LAIKOTARPIU

Pavieto reikšmė valstybės administracinėje-teismų sistemoje.

Politinis pavieto elitas. XVI a. septintojo dešimtmečio reformų metu LDK padalinus į vaivadijas ir pavietus, pastarieji tapo svarbiausia bajorijos valstybinio organizavimo, jos savivaldos institucija. Pavietų seimeliuose, į kuriuos privalėjo rinktis visi bajorai, buvo sprendžiami įvairiausi pavietų reikalai: vietinių bajorų pareigūnų rinkimai, mokesčių rinkimo ir kiti klausimai, o taip pat renkami atstovai į seimą³.

Ypatingo dėmesio sulaukdavo priešseiminiai pavietų seimeliai. Priešseiminių kampanijų metu pavietų politiniame gyvenime aktyviai dalyvaudavo ir tame paviete valdų turintys didikai, paprastai retai prisidėdavę prie pavietų vidaus reikalų tvarkymo. Atstovų rinkimai bei privalomos jiems instrukcijos rengimas tapdavo politinių grupuočių

---

¹ Seimelių bei kitais dokumentais, įrašytais Upytės pavieto aktų knygose, žr. 1788–1793 m. Upytės žemės aktų knygos, *Lietuvos valstybės istorijos archyvas* (toliau – LVIA), f. SA, b. 15282, 15283, 15284, 15285, 15286. 1790 m. Upytės pavieto dūmų iliustracijos dokumentais, ten pat, b. 3370; *Vyriausiajame senųjų aktų archyve Varšuvoje* (toliau – AGAD) saugomais Upytės civilinės-karinės komisijos ir vietinės konfederacijos dokumentų nuorašais: f. Tak zwana Metryka Litewska, Dz. VII, Nr. 173, l. 596; f. Archiwum Krolestwa Polskiego, Nr. 360A, l. 25–30.

² A. Šapoka, *Lietuva reformų seimo metu*, Kaunas, 1936, Mašinraštis, *Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos Rankraščių skyrius* (toliau – LMAB RS), f. 233–116; A. Šapoka, *Lietuva ir Lenkija po 1569 metų Liublino unijos*, Kaunas, 1938; W. Szczygielski, *Referendum trzeciomajowe. Sejmiki lutowe 1792 roku*, Łódź, 1994; E. Raila, Lietuvos bajorų požiūris į Ketverių metų seimo reformas (pagal seimelių instrukcijas), *Lietuvos istorijos studijos*, Nr. 3, 1996.

³ Z. Kiaupa, J. Kiaupienė, A. Kuncevičius, *Lietuvos istorija iki 1795 metų*, Vilnius, 1995, p. 306.

susidūrimu⁴.

Greta seimelių, kiekvienas pavietas taip pat turėjo savo teismus, pareigybes (suteikiamas tik tame paviete gyvenantiems bajorams), karo vadus, mokesčius bei jų rinkėjus. Pagal atliekamas pareigas pavieto pareigūnai buvo administracijos, teismo ir turintys garbės titulą⁵.

Pavieto lyderiais XVIII a. pabaigoje buvo tie bajorai, kurie atliko tam tikras, realią valdžią paviete laidavusias administracijos bei teismo pareigūnų funkcijas. Iš administracijos pareigūnų Upytėje, kaip necentriniame vaivadijos paviete, dominavo bajorų vadas – maršalas, pirmi-ninkaudavęs įvairiuose bajorų suvažiavimuose, žemės ribų bylas sprendęs pakamaris, taikos metu bene svarbiausias asmuo paviete – seniūnas, vykdeš ir pavieto teismo organų, ir valstybės dvarų valdytojo funkcijas, bei vėliavininkas, tikrinęs bajorų karinį pasirengimą taikos metu ir telkdamęs pavieto bajoriją karo atveju⁶. Greta administracijos pareigūnų, paviete svarbų vaidmenį vaidino žemės ir pilies teismo pareigūnai. Pavietų teismų pareigūnai itin reikšmingi tapo būtent tuo metu, kai Abiejų Tautų Respublikos seimai buvo nuolat suardomi, o visas politinis ir visuomeninis gyvenimas koncentravosi pavietuose, kuriuose didžiausią autoritetą ir realią įtaką turėjo visų pirma teisėjai⁷.

Be to, dar nemaža dalis bajorų turėjo praktinės reikšmės jau XVII a. netekusias, nominalias pareigybes: taurininko, pataurininkio, pilininko, medžioklio, kardininko, arklidininko, stovyklininko, raikytojo ir t. t. Nepaisant to, kad šios pavieto pareigybės tebuvo tik garbės vardas, teikiantis viso labo kai kurias precedento teises įvairiose pavieto ceremonijose ir panašiai⁸, bajorija atkakliai siekdavo gauti šiuos titulus, o jų turėtojai akylai stebėdavo, kad pavieto viešajame gyvenime būtų laikomasi rangų subordinacijos principo. Kita vertus, tam tikrą parei-

---

⁴ Ten pat.

⁵ K. Avižonis, Pavietas, *Rinktiniai raštai*, t. 4, Vilnius, 1994, p. 73.

⁶ Plg. K. Avižonis, Pavietas, *Rinktiniai raštai*, t. 4, Vilnius, 1994, p. 73–74.

⁷ Plg. V. Dolinskas, *Simonas Kosakovskis. Politinė ir karinė veikla Lietuvos Didžiojoje kunigaikštystėje 1763–1794 m.*, Vilnius, 2003, p. 88.

⁸ Plg. J. Lelewel, *Dostojuości i urzędy w Polsce*, Lipsk, 1848; K. Avižonis, Pavietas, *Rinktiniai raštai*, t. 4, Vilnius, 1994, p. 75; V. Dolinskas, *Simonas Kosakovskis. Politinė ir karinė veikla Lietuvos Didžiojoje kunigaikštystėje 1763–1794 m.*, Vilnius, 2003, p. 100–101.

Upytės pavieto maršalas Mykolas Straševičius. Nežinomo XVIII a. pab. dailininko portretas, saugomas Raguvos bažnyčioje

gybę suteikiančios valdovo privilegijos išsirūpinimas rodydavo bajoro ryšius su tame paviete ar visoje vaivadijoje dominavusiais didikais bei jo priklausymą vienai ar kitai politinei grupei.

Bajorai, užėmę tam tikras pareigas paviete, ypač administracijos bei teismo, dominuodavo pavieto seimelyje, jų pozicijos įtakojo likusiąją, ypač smulkiąją ir bežemę, bajoriją. Todėl bajorijos giminių, dalyvaujančių pavieto pareigūnų grupėse, visumą plačiąja prasme ir galėtume laikyti politiniu pavieto elitu. Taip suvokiamą politinį Upytės pavieto elitą aptariamuoju laikotarpiu sudarė: maršalas Mykolas Straševičius, pakamaris Juozapas Lionginas Staševskis, seniūnas Juozapas Vereščinskis, vėliavininkas Benediktas Karpis, žemės teismo teisėjai Pranciškus Straševičius, Kristupas Vereščinskis, Bartatomiejus Bistromas, Jeronimas Donbskis, šio teismo raštininkas Rokas Kušeliauskas, vaiskis Jokūbas Puzina, stalininkas Juozapas Kimbaras, pastalis Leonas Borovskis,

seniūno pavaduotojas (paseniūnis) Aleksandras Lukianskis, pilies teismo teisėjai Mykolas Kosciūška, Tadas Pranckevičius, Ignotas Šiukšta, pilies raštininkas Karolis Brunovas, žemės teismo raštinės tarnautojai Juozapas Virvičius (viršininkas) ir Jokūbas Rimkevičius (regentas), pilies teismo raštinės viršininkas Juozapas Koženevskis ir kamarininkas Jokūbas Paškevičius. Sąlygiškai politiniam elitui priskirtini ir šie titulus turintys pareigūnai: taurininkas Stanislovas Lopacinskis, pataurininkis Mykolas Staškevičius, pilininkas Aleksandras Hopenas, kasininkas Adomas Švoinickis, medžioklis Tomas Petraševskis, kardininkas Juozapas Bortkevičius, arklidininkas Juozapas Kušeliauskas, stovyklininkas Mykolas Petraševskis, sargybinis Andrius Koženevskis, raikytojas Mykolas Rimvydas Mickevičius, tiltininkas Mykolas Pżyseckis, statytojas Rokas Gombrevičius ir pastalio padėjėjas (lenk. strukczasy) Felicijonas Ivaškevičius⁹.

1791–1794 m. pastebimi tik neesminiai pokyčiai tarp nominalias pareigybes užėmusių Upytės pavieto bajorų. 1793 m. vaiskiu tapo iki tol jokių pareigų paviete neužėmęs Stanislovas Brunovas, medžiokliu – Anupras Orlovskis, kardininku – Tomas Koryzna, sargybinis – Rapolas Landsbergis. Pilies teismo kanceliarijos viršininkui T. Omenickiui pradėjus eiti tokias pačias pareigas žemės teisme, jo vietą užėmė Juozapas Mickevičius, o žemės regentu tapo Tadas Aleknavičius¹⁰.

Pavieto žemėvaldos struktūra. LDK didikų įtaka Upytės pavieto bajorijai. Pavieto bajorijai, jos pozicijoms neišvengiamos įtakos turėjo ne tik vietinis politinis elitas, bet ir tame paviete ekonomiškai galinčiausi žemės valdytojai, nebūtinai užėmę tam tikras pareigas, bei visoje Trakų vaivadijoje dominavę didikai. Todėl, norint išsiaiškinti pavieto bajorijos nuostatas, būtina ne tik ištirti vietinio politinio elito sudėtį, bet ir aptarti pavieto žemėvaldos struktūrą bei nustatyti, kas iš to meto LDK didikų dominavo visoje Trakų vaivadijoje.

---

⁹ Upytės pavieto pareigūnų sąrašai: *Kalendarz polityczny dla krolestwa Polskiego y W. X. Litewskiego*, Warszawa, 1793; *Kalendarz Wileński na rok 1792*, Wilno, 1791; *Kalendarzyk polityczny na rok 1793*, Warszawa, 1794.

¹⁰ *Kalendarzyk polityczny na rok 1793*, Warszawa, 1794.

Liudo Truskos atlikti išsamūs Upytės pavieto žemėvaldos tyrimai rodo, jog XVIII a. pabaigoje (1790 m.) šiame paviete buvo 686 žemvaldžiai: 258 bajorai dvarininkai, 385 akalicų bajorai ir 43 bažnytiniai žemvaldžiai. Bajorai dvarininkai sudarė 2,2%, akalicų bajorai – 3,3%, bažnytiniai žemvaldžiai – 0,4% visų dūmų valdytojų¹¹. Atskirą bajorijos grupę sudarė bežemiai bajorai, kurie nuomojo iš dvarininkų žemės sklypus ir savo padėtimi vis labiau panašėjo į valstiečius, nei į bajorus. Tokių bajorų nuomininkų Upytės paviete buvo apie 200 ir jie sudarė 1,7% visų gyventojų¹².

Palyginę politinio pavieto elito atstovų ir stambiausių Upytės žemvaldžių sąrašus, galime teigti, kad neabejotinai įtakingas visame paviete buvo vienas turtingiausių pavieto bajorų vėliavininkas B. Karpis. Vien Upytės paviete jis turėjo 13 dvarų ir dvarelių (837 dūmus).

Pavieto politinio elito bei visos bajorijos nuostatoms įtakos turėjo ir tai, kad vieni stambiausių pavieto žemvaldžių buvo valdovo Stanislovo Augusto Poniatovskio rūmų grupuotei priklausę didikai: valdovo sūnėnas, LDK paiždininkis Stanislovas Poniatovskis, valdęs Šeduvos dvarą (944 dūmus) bei aktyvus Ketverių metų seimo veikėjas, LDK sekretorius Frederikas Mošinskis, nuomojęs Vabalninko seniūniją (470 dūmų)¹³. S. Poniatovskio ir F. Mošinskio dvarų administratoriai neišvengiamai stiprino valdovo šalininkų pozicijas Upytėje.

Politiniam elite taip pat ryškėja Straševičių, Vereščinskių bei pakamario J. L. Staševskio pozicijos. Asmeninius kontaktus su Stanislovu Augustu Poniatovskiu bei patriotų-reformatorių grupuotės lyderiais Ignotu Potockiu ir Stanislovu Soltanu palaikęs bei Upytės paviete pakankamai įtakingas J. L. Staševskis¹⁴ veikė visos pavieto bajorijos nuostatas.

---

¹¹ L. Truska, Žemėvaldos ir feodalų klasės struktūra Lietuvoje XVIII a. pabaigoje (1. Upytės pavietas 1790 m.), *Lietuvos TSR Mokslų Akademijos darbai* (toliau – *LMAD*), A serija, Nr. 3 (48), 1974, p. 96.

¹² Ten pat.

¹³ Duomenys apie Upytės pavieto žemvaldžius pateikti remiantis L. Truskos tyrimais: L. Truska, Žemėvaldos ir feodalų klasės struktūra Lietuvoje XVIII a. pabaigoje (1. Upytės pavietas 1790 m.), *LMAD*, A serija, Nr. 3 (48), 1974, p. 101.

¹⁴ Plg. W. Szczygielski, *Referendum trzeciomajowe. Sejmiki lutowe 1792 roku*, Łódź, 1994, s. 307–308.

Kokį vaidmenį pavieto gyvenime vaidino ketvirtąją vietą savo turtine padėtimi užėmęs Andriejus Abramavičius, valdęs didelį Liberiškio dvarą (355 dūmai)¹⁵, pasakyti sunku. Jo giminystės, klientiniai, turtiniai ryšiai su LDK didikais bei pavieto politiniu elitu dar laukia tyrimų.

Aukščiausieji Trakų vaivadijos, kuriai priklausė Upytės pavietas, pareigūnai aptariamuoju laikotarpiu buvo vaivada Juozapas Mikalojus Radvila bei kaštelionas Kazimieras Konstantas Pliateris¹⁶. J. M. Radvila¹⁷, po Vilniaus vaivados Karolio Stanislovo Radvilos mirties tapęs jo turtų paveldėtojo mažamečio Dominyko globėju¹⁸, ir K. K. Pliateris atstovavo konservatyviesiems LDK didikams, vadinamiesiems respublikonams, siekusiems išlaikyti senąją Respublikos valdymo formą. Nors Ketverių metų seimo laikotarpiu valstybės politiniame gyvenime ir J. M. Radvila, ir K. K. Pliateris aktyviau nesireiškė¹⁹, tačiau jų politinis pasyvumas ir neigiamas požiūris į reformas netiesiogiai veikė Upytės pavieto bajorijos nuostatas.

Neabejotinai reikšmingi Upytės paviete buvo ir XVIII a. antroje pusėje savo pozicijas Lietuvoje stiprinę Kosakovskiai, šimtmečio pabai-

---

¹⁵ L. Truska, Žemėvaldos ir feodalų klasės struktūra Lietuvoje XVIII a. pabaigoje (1. Upytės pavietas 1790 m.), *LMAD*, A serija, Nr. 3 (48), 1974, p. 101.

¹⁶ Kazimieras Konstantas Pliateris Trakų kaštelionu tapo 1790 m. 1793 m. jis gavo LDK pakanclerio pareigas.

¹⁷ J. M. Radvila 1784–1788 m. buvo Trakų kaštelionas.

¹⁸ Vilniaus vaivada Karolis Stanislovas Radvila, kuriam Upytės paviete priklausė Biržų dvaras (339 dūmai), užėmė penktąją vietą paviete pagal valdomų dūmų skaičių: L. Truska, Žemėvaldos ir feodalų klasės struktūra Lietuvoje XVIII a. pabaigoje (1. Upytės pavietas 1790 m.), *LMAD*, A serija, Nr. 3 (48), 1974, p. 101. 1790 11 21, mirus Karoliui Stanislovui Radvilai, Trakų vaivada J. M. Radvila kartu su Vilniaus kaštelionu Motiejumi Radvila (paskirtu pagrindiniu globėju) ir jo broliu Vilniaus vaivada Mykolu Jeronimu tapo pagrindinio K. S. Radvilos įpėdinio mažamečio Dominyko globėjais. Nuo tada prasidėjo ilgus metus trukęs bylinėjimasis Lietuvos Vyriausiąjame Tribunole Gardine, vėliau Tribunole Liubline dėl globos. LDK generalinės konfederacijos sprendimas (1793 04 09) išskirtines Dominyko globos teises pripažino Mykolui Jeronimui Radvilai. Žr. K. Lesińska, Radziwił Michał Hieronim, *Polski Słownik Biograficzny*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1987, t. XXX/2, z. 125, s. 306–309; Dymnicka-Wołoszyńska Hanna, Radziwił Józef Mikołaj, *ten pat*, p. 238–240.

¹⁹ Plg. A. Šapoka, *Lietuva reformų seimo metu*, Kaunas, 1936, Mašinraštis, *LMAB RS*, f. 233–116, p. 90–93; Z. Zielińska, Plater (Broel-Plater) Kazimierz Konstanty, *Polski Słownik Biograficzny*, Wrocław-Warszawa-Kraków, 1981, t. XXVI, s. 668.

goje įėję į įtakingiausių LDK didikų giminių šešetuką²⁰. Kosakovskiai ne tik turėjo žemės nuosavybės Upytės pavietai²¹, bet ir vedybų keliu buvo susigiminiavę su vietinio politinio elito atstovais: Livonijos kašteliono Antano Kosakovskio sūnus, Kauno pakamaris Mykolas buvo vedęs Upytės maršalo Mykolo Straševičiaus dukterį Aleksandrą²². Ketverių metų seimo laikotarpiu politikoje itin aktyvaus Livonijos vyskupo Juozapo Kazimiero Kosakovskio interesai ir įtaka Upytės pavieto taip pat negalėjo aplenkti.

Taigi aptariamuoju laikotarpiu pavieta ryškėjo dviejų skirtingų politinių grupuočių – patriotų-reformatorių, glaudžiai susijusių su valdovo rūmais, ir konservatyviųjų didikų bei bajorų – interesai ir įtaka.

Ketverių metų seimui priėmus administracinę bei teisminę valstybės sistemą keičiančius įstatymus, buvo pradėta formuoti naujo tipo vietinė administracija. Naujos valdymo sistemos įgyvendinimas iš esmės keitė ir Abiejų Tautų Respublikos pavietų politinio elito sudėtį, netgi praplėtė jo socialinę bazę (į civilinių-karinių komisijų sudėtį buvo įtraukti miestų atstovai). Politiniame elite ėmė reikštis realią valdžią pavietai įgavę ne tik reformuotų teismų pareigūnai, bet ir civiliniai-kariniai komisarai bei ribų teisėjai.

VIETINĖS ADMINISTRACIJOS IR TEISMŲ REFORMAVIMAS. NAUJOJO PAVIETO POLITINIO ELITO FORMAVIMASIS

Civilinės-karinės komisijos sukūrimas ir jos veikla. 1789 m. lapkričio 24 d. seimo įstatymu visuose Abiejų Tautų Respublikos administraciniuose vienetuose – pavietuose buvo įkurtos naujos savivaldos institucijos – civilinės-karinės tvarkos komisijos. Tai buvo pirmieji Abiejų Tautų Respublikoje vietos savivaldos organai, palaikę tiesioginį ryšį su centrine valstybės valdžia²³. Vienas iš komisijų įkūrimo tikslų buvo

---

²⁰ Plg. V. Dolinskas, *Simonas Kosakovskis. Politinė ir karinė veikla Lietuvos Didžiojoje kunigaikštystėje 1763–1794 m.*, Vilnius, 2003, p. 80.

²¹ Ten pat, p. 88, 443.

²² S. Korwin [Stanisław Kossakowski], *Materyaty do dziejów ostatniego stulecia Rzeczypospolitej Polskiej. Trzeci maj i Targowica*, Kraków, 1890, s. 129.

²³ Plg. L. Glemža, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės miestai Ketverių metų seimo laikotarpiu (1788–1792 m.)*, Daktaro disertacija, Kaunas, 2001, *Lietuvos istorijos instituto bibliotekos Rankraščių skyrius* (toliau – LIIB RS), f. 6–79, p. 69.

kariuomenės poreikių tenkinimas: rekrūtų rinkimas, maisto tiekimas, rūpinimasis butais, konfliktų tarp kariškių ir civilių sprendimas. Be to, nuo pat komisijų įkūrimo viena iš esminių jų pareigų tapo policijos funkcijų vykdymas. Greta nusikaltimų prevencijos, kovos su nusikalstamumu bei rūpinimosi visuotinės tvarkos užtikrinimu, civilinės-karinės komisijos taip pat išduodavo pasus, kovojo su valkatavimu ir dezertyravimu, rūpinosi užsieniečių apgyvendinimu, siekė užkirsti kelią nelegaliai emigracijai, rūpinosi visuomenės sveikata ir saugumu, kelių būkle, prižiūrėjo matus ir svorius, kontroliavo mokesčių rinkimą, vykdė pavieto dūmų iliustraciją. Šioms komisijoms buvo perduota ir dalis teismo funkcijų: jos sprendė kriminalines bylas. Civilinės-karinės komisijos taip pat rūpinosi pavieto mokyklų reikalais. Jos iš esmės perėmė iki tol pavieto seniūno vykdytas pareigas, gerokai praplėsdamos jų veiklos spektrą, bei dalį seimelių funkcijų.

Komisijos turėjo būti renkamos seimeliuose kas dveji metai iš tame paviete nekilnojamąjį turtą turinčių bajorų (15 komisarų), o nuo 1792 m., įgyvendinant Ketverių metų seime priimtą miestų įstatymą, į jas buvo įtraukti ir miestiečių atstovai (po 3 miestiečius kiekviename paviete), tad komisarų skaičius išaugo iki 18²⁴. Komisijų posėdžiuose galėjo dalyvauti ir to pavieto teisėjai „po vieną atstovą iš žemės ir pilies teismo“ bei aukštieji valstybės pareigūnai²⁵.

Upytės pavieto civilinės-karinės komisijos archyvo rasti nepavyko. Tačiau pagal įrašus kituose šaltiniuose pavyko nustatyti, kada Panevėžyje buvo suformuota naujoji lokalinės savivaldos institucija ir kas tapo pirmaisiais jos pareigūnais. Upytės civilinės-karinės tvarkos komisijos narių rinkimai vyko trečiąją 1790 m. Grabnyčių seimelio darbo dieną – vasario 10-ąją²⁶. Komisarais buvo išrinkti šie pavieto bajorai: žemės teisėjas Kristupas (Krizostomas) Vereščinskis, kardininkas

---

²⁴ *Volumina Legum*, t. 9, Kraków, 1889, s. 136–156. Plg. J. Gordziejew, Z dziejów komisji porządkowych cywilno-wojskowych w Wielkim Księstwie Litewskim, *Rocznik Biblioteki Naukowej PAU i PAN w Krakowie*, Rok XLVII (2002), s. 167–192.

²⁵ *Volumina Legum*, t. 9, Kraków, 1889, s. 136–137.

²⁶ 1790 m. vasario 13 d. Upytės žemės aktų knygoje įrašytame įgaliojimo, suteikto žemės raštininkui Jonui Šiukštai, akte minima, kad žemės raštininko rinkimai Panevėžyje vyko iš karto po civilinių-karinių komisarų išrinkimo ir jų priesaikos, *LVIA*, f. SA, b. 15283, l. 72.

Juozapas Bortkevičius, tiltininkas Mykolas Pżyseckis, pataurininkio padėjėjas Felicionas Ivaškevičius, Mykolas Šteinas, rotmistras Antanas Kordzikovskis, kamarininkas Mykolas Novickis, poručikas Dominykas Bistramas, Juozapas Šiukšta, LDK kariuomenės poručikas Stanislovas Brunovas, rotmistras Pranciškus Mickevičius, Petigoro vėliavininkas Juozapas Guba, rotmistras Aleksandras Bogdanovičius, LDK kariuomenės kavalerijos pulkininkas Ignotas Cibovičius ir valdovo rūmų pakamaris Ignotas Petraševskis²⁷. Taigi šie bajorai sudarė pirmąją Upytės pavieto civilinę-karinę komisiją.

Naujosios savivaldos institucijos narių gretas papildė 1791 m. dokumentuose Upytės civiliniais-kariniais komisarais minimi Rusijos kariuomenės poručikas Steponas Daukša, LDK kariuomenės vėliavininkas Ferdinandas Stanevičius bei Livonijos stalininkas Juozapas Šišla²⁸. Sunku pasakyti, kada, kokiomis aplinkybėmis šie asmenys tapo naujosios savivaldos institucijos nariais. Tikėtina, kad jie galėjo būti išrinkti į komisarų pareigų atsisakiusių ar kitas pareigas užėmusių bajorų vietą.

1792 m. buvo išrinkta nauja komisijos sudėtis. Iš antrosios kadencijos komisarų žinomi Mateušas Chirošas, Upytės sargybinio sūnus Jonas Koženevskis, valdovo šambelionas Kristupas Vigantas, Livonijos stovyklininkas Mykolas Šteinas²⁹, Rečicos pavieto kamarininkas Stanislovas Eidrigevičius, Tadas Podoleckis ir Boguslavas Lukianskis³⁰. Kas iš miestų atstovų įėjo į Upytės karinės-civilinės komisijos sudėtį, nustatyti nepavyko.

Kaip rodo komisijos narių pavardės, dauguma jų, iki tapdami komisarais, ėjo pareigas Upytės pavieto administracijoje ar teismuose, užėmė tam tikras nominalias pareigybes šiame ar kituose LDK pavietuose arba buvo užsitarnavę rangus kariuomenėje. Tik labai nežymi

---

²⁷ Šių Upytės civilinių-karinių komisarų pavardės užfiksuotos Upytės pavieto dūmų tarių sąrašuose, kuriuose pažymėta, kad 1790 m. gegužės 18 d. bajorija šiuos civilinius-karinius komisarus išrinko komisarais dūmų iliustracijai atlikti, žr. *LVIA*, f. SA, b. 3370, l. 27.

²⁸ 1791 m. Upytės pavieto žemės aktų knyga, *LVIA*, f. SA, b. 15284, l. 8–9, 52, 92, 212.

²⁹ 1792 m. Upytės pavieto žemionių teismo aktų knyga, *LVIA*, f. SA, b. 15285, l. 2v, 3v, 15, 342, 392.

³⁰ 1793 m. Upytės pavieto žemės aktų knyga, *LVIA*, f. SA, b. 15286, l. 210–211.

dalį komisarų iki išrinkimo naujosios savivaldos institucijos nariais nepriklausė pavieto politiniam elitui. Galima teigti, jog Ketverių metų seime priimtose vietos savivaldos reformos įgyvendinimas Upytės pavieta esminių pokyčių politinio elito sudėčiai neturėjo. Lyginant su situacija iki reformos, skirtumas buvo tas, kad turėtos galios neteko seniūnas J. Vereščinskis, o dauguma nominalias pareigybes užėmusių bajorų, tapę civiliniais-kariniais komisarais, įgavo realią valdžią pavieta.

Civilinės-karinės komisijos reikšmę ir įtaką pavieto bajorijai rodo tai, kad neretai komisarai būdavo renkami atstovais į aukštesnes valstybės administracines bei teismo institucijas ar tapdavo reformuotų pavieto teismų teisėjais. Antai 1792 m. vasario 14 d. Upytės pavieto seimelyje Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo teisėju nuo šio pavieto buvo išrinktas komisaras Juozapas Šiukšta, o vasario 24 d. Abiejų Tautų Išdo komisijai pavaldžiu seniūnijų liustratoriumi Upytės pavieta tapo komisaras Mateušas Chirošas³¹.

Teismų reformavimas. Žemionių teismai, ribų komisarų rinkimas. Greta kitų pertvarkymų, Ketverių metų seime buvo priimti ir valstybės teismų sistemą reformavę įstatymai. Sujungus pilies, žemės ir pakamario teismus, buvo suformuoti nauji, kolegialūs žemionių teismai, kuriuos sudarė deputatiniuose seimeliuose ketverių metų kadencijai renkami teisėjai. Šie teismai dirbo nebe sesijomis, kaip žemės ar pilies teismai, bet veikė ištisus metus³².

Įgyvendinant teismų reformą, t. y. pavieto seimeliuose renkant žemionių teismo pareigūnus, iš esmės keitėsi visas pavietų teisėjų korpusas: neretai teisėjais tapdavo iki tol šio darbo nedirbę, tačiau bajorijos pasitikėjimą pelnę asmenys.

Naujieji teismų pareigūnai buvo renkami 1792 m. Grabnyčių seimeliuose. Panevėžyje vasario 14 d. susirinkusi Upytės pavieto bajorija antrąją seimelio dieną ėmėsi teisėjų rinkimo. Pagal naująją tvarką reikėjo išrinkti 6 žemionių teismo teisėjus, tačiau kandidatais buvo iškelti 13

---

³¹ 1792 m. Upytės pavieto žemionių teismo aktų knyga, LVIA, f. SA, b. 15285, l. 2–3v.

³² J. Bardach, B. Leśnodorski, M. Pietrzak, *Historia ustroju i prava polskiego*, Warszawa, 1996, s. 315–316.

bajorų³³. Vyko slaptas balsavimas už kiekvieną kandidatą atskirai, tad žemionių teismo teisėjų rinkimas Panevėžyje užtruko visą savaitę. Pasi- baigus balsavimui, vasario 22 d., teisėjais tapo daugiausia balsų surin- kusieji: Upytės pavieto taurininkas Mykolas Staškevičius, buvęs Upytės žemės teisėjas Pranciškus Bistramas, Upytės pavieto pastalis Leonas Borovskis, Livonijos stalininkas Juozapas Šišla, Smolensko raikytojas Jonas Ruselas (Rusel) ir Upytės pavieto raikytojas Mykolas Rimvydas Mickevičius. Žemionių teismo teisėjai prisiekė 1792 m. vasario 22 d. Vasario 23 d. seimelyje buvo renkamas Upytės pavieto žemionių teismo raštininkas. Nukonkuravęs kitus du pretendentes, raštininku tapo Upy- tės kasininkas Juozapas Koženevskis³⁴.

Kaip rodo rinkimų rezultatai, reformuoto teismo pareigūnu buvo išrinktas tik vienas bajoras – P. Bistramas, iki tol ėjęs teisėjo pareigas žė- mės teisme. Kitais teisėjais tapo tokio darbo praktikos neturintys, tačiau bajorijos pasitikėjimą užsitarnavę vietinio politinio elito atstovai.

1792 m. vasario 24 d. seimelyje buvo išrinkti ir pavieto ribų teismo komisarai, kuriais po tris kartus vykusio balsavimo tapo: Upytės sar- gybinis Andrius Koženevskis, Upytės statytojas Antanas Gombrovičius, Upytės pastalio padėjėjas Felicionas Ivaškevičius, valdovo šambelionas, Tribunolo deputatas Ignotas Petraševskis, valdovo šambelionas Kristu- pas Vigantas, rotmistras ir civilinis-karinis komisaras Antanas Kordzi- kovskis, kamarininkas ir civilinis-karinis komisaras Mykolas Novickis, civiliniai-kariniai komisarai: Ferdinandas Stanevičius, Juozapas Guba ir Ignotas Cibovičius, valdovo šambelionas Motiejus Chomikovskis, rotmistras Tadas Aleknavičius (Thad Olechnowicz), Livonijos stovyk- lininkas Stanislovas Bobencas, pakamaraitis Tadas Staševskis, Upytės pavieto rūsininkas Jokūbas Šiukšta, Upytės pavieto rotmistras Ignotas Serafimovičius, pakamario teismo regentas Ignotas Bijevičius (Bilevi- čius?), Upytės stalininkaitis Antanas Kimbaras bei poručikai Zigmantas

---

³³ Seimelyje priimtame dokumente minima, kad „įstatymais nustatyta tvarka reikia išrinkti 6 teisėjus“, žr. 1792 m. Upytės pavieto žemionių teismo aktų knyga, LVIA, f. SA, b. 15285, l. 15. Istoriografijoje teigiama, kad žemionių teismą sudarė 10 renkamų teisėjų: J. Bardach, B. Leśnodorski, M. Pietrzak, *Historia ustroju i prawa polskiego*, Warszawa, 1996, s. 315–316. Upytės paviete 1792 m. vasarį buvo išrinkti tik 6 teisėjai.

³⁴ 1792 m. Upytės pavieto žemionių teismo aktų knyga, LVIA, f. SA, b. 15285, l. 15–16.

Riomeris, Jokūbas Škuldeckis ir Karolis Halma³⁵.

Ketverių metų seimo reformų įgyvendinimas – naujų lokalinės savivaldos institucijų formavimas, teismų sistemos pertvarkymas – Upytės pavieta vyko pakankamai sklandžiai. Kaip rodo kandidatų į vienas ar kitas pareigas gausa, bajorai aktyviai siekė tapti naujų valdymo institucijų nariais. Įgavę realią valdžią pavieta, naujų administracinių bei teismo institucijų pareigūnai, kurių dauguma jau iki reformų priklausė pavieto politiniam elitui, tapo naujuoju pavieto valdančiuoju elitu. Pažymėtina, kad dauguma naujų savivaldos institucijų pareigūnų atstovavo patriotų-reformatorių grupuotei. Kosakovskių klientinės sistemos nariai tarp komisarų bei teisėjų sutinkami retai.

BAJORIJOS POŽIŪRIS Į REFORMAS.

GEGUŽĖS 3 D. KONSTITUCIJOS REFERENDUMAS

Valdovo Stanislovo Augusto Poniatovskio ir patriotų-reformatorių grupuotės šalininkų vyravimą Upytės pavieta parodė jau 1788 m. priešseiminiai seimeliai, kuriuose atstovais į seimą buvo išrinkti vietos seniūnas Juozapas Vereščinskis ir vėliavininkas Benediktas Karpis³⁶. Teigiamą Upytės pavieto bajorijos požiūrį į Ketverių metų seimo vykdomus pertvarkymus atskleidė ir 1790 m. lapkričio 16 d. Panevėžyje susirinkęs seimelis, turėjęs pareikšti savo nuomonę dėl Saksonijos kurfiursto Frydricho Augusto paskelbimo Stanislovo Augusto Poniatovskio įpėdiniu bei pritarti naujų seimeliuose išrinktų atstovų prisijungimui prie senosios seimo sudėties. Upytės seimelyje, kaip ir kituose LDK pavietuose, priimta instrukcija atitiko valdovo pageidavimus. Atstovais į seimą išrinkti pakamaris Juozapas Lionginas Staševskis ir LDK tautinės kavalerijos majoras Juozapas Antanas Kosakovskis buvo įgalioti prisijungti prie seimo konfederacijos ir pasisakyti už Frydricho Augusto elekciją³⁷.

---

³⁵ Ten pat, l. 342

³⁶ A. Šapoka, *Lietuva reformų seimo metu*, Kaunas, 1936, Mašinarštis, LMAB RS, f. 233–116, p. 138.

³⁷ Plg. A. Šapoka, *Lietuva reformų seimo metu*, Kaunas, 1936, Mašinarštis, LMAB RS, f. 233–116, p. 412; W. Szczygielski, *Referendum trzeciomajowe. Sejmiki lutowe 1792 roku*, Łódź, 1994, s. 305–307; E. Raila, Lietuvos bajorų požiūris į Ketverių metų seimo reformas (pagal seimelių instrukcijas), *Lietuvos istorijos studijos*, Nr. 3, 1996, p. 28–36.

Pritarimą reformoms rodo ir grupės Upytės pavieto bajorų laiškas valdovui Stanislovui Augustui Poniatovskiui, išreiškiantis susižavėjimą Gegužės 3 d. konstitucija³⁸, Upytės civilinės-karinės komisijos priesaika Konstitucijai, Pakruojo pono Teodoro Ropo įkurtas Konstitucijai paminėti skirtas fondas neturtingų panelių kraičiams³⁹, Upytės pavieto bajorų įsirašymas miestiečiais⁴⁰ ir t. t. Tačiau ryškiausiai bajorijos nuotaikas reformų ir Konstitucijos atžvilgiu atspindėjo 1792 m. Grabnyčių seimelis. Jau pirmąją seimelio dieną bajorija prisiekė Gegužės 3 d. konstitucijai, pabrėždama, jog „Dievu prisiekiamo 1791 m. gegužės 3 ir 5 d. įstatymus ginti, jų laikytis ir juos sergėti, už jų išsaugojimą paaukodami savo turtus ir gyvybę iki paskutinio kraujo lašo <...>“⁴¹. Kaip pažymėjo vienas seimelio dalyvių, „susirinkusieji prisiekė drąsiai, ryžtingai ir noriai <...>, o maršalas pats priesaiką į aktų knygą įrašyti nunešė ir valdovui išsiųsti pažadėjo“⁴². Priesaikos aktą pasirašė gausus būrys pavieto žemionių⁴³.

Seimelyje priimtame nutarime buvo pabrėžta, kad bajorija pritaria sosto paveldėjimui, smerkia liberum veto ir sveikina naują valstybės valdymą, formuojantį stiprią Respubliką. Jame taip pat buvo pažymėta, kad Gegužės 3 d. konstitucija yra Respublikos nepriklausomybės garantas⁴⁴.

---

³⁸ Upytės pavieto bajorų laišką mini A. Šapoka, žr. A. Šapoka, *Lietuva ir Lenkija po 1569 metų Liublino unijos*, Kaunas, 1938, p. 304.

³⁹ Ten pat, p. 304–305.

⁴⁰ Yra žinoma, kad naujuoju Vilniaus miesto savivaldos pareigūnu 1791–1792 m. tapo Upytės pavieto poručikas Vincentas Mejeris: L. Glemža, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės miestai Ketverių metų seimo laikotarpiu (1788–1792 m.)*, Dakto disertacija, Kaunas, 2001, *LIIB RS*, f. 6–79, p. 126.

⁴¹ W. Szczygielski, *Referendum trzeciomajowe. Sejmiki lutowe 1792 roku*, Łódź, 1994, s. 315.

⁴² Ten pat.

⁴³ Kiek bajorų dalyvavo 1792 m. vasario 14 d. seimelio sesijoje ir kiek jų pasirašė po priesaikos Konstitucijai aktu, tiksliai nustatyti sunku. 1792 m. žemionių aktų knygoje šio seimelyje priimto dokumento įrašo surasti nepavyko. Vyriausiajame senųjų aktų archyve Varšuvoje (AGAD, Zb. Popielów, 412) saugomame šio seimelio nutarimo išrašė taip pat neužfiksuoti šį dokumentą pasirašę asmenys. Yra žinoma, kad seimelyje renkant žemionių teismo teisėjus vien už taurininko Mykolo Straševičiaus kandidatūrą balsavo 246 žemionys, žr. W. Szczygielski, *Referendum trzeciomajowe. Sejmiki lutowe 1792 roku*, Łódź, 1994, s. 316. Taigi seimelyje dalyvavusių bajorų skaičius turėjo siekti pustrėčio šimto. Tikėtina, kad ir Konstitucijai prisiekė arti 250 bajorų.

⁴⁴ W. Szczygielski, *Referendum trzeciomajowe. Sejmiki lutowe 1792 roku*, Łódź, 1994, s. 315.

1792 m. gegužės 1 d. kalbėdamas seime J. L. Staševskis supažindino seimo narius su Upytės pavieto priesaikos Konstitucijai aktu ir pabrėžė, kad būtent Konstitucija padėjo įveikti „vidinę netvarką“ bei iškovoti tikrą Respublikos suverenumą⁴⁵.

Taigi dauguma Upytės pavieto bajorijos palaikė valstybės reformavimo ir stiprinimo žingsnius, aktyviai dalyvavo naujų savivaldos institucijų veikloje. Tačiau dalis bajorų, būtent bežemė bajorija, neigiamai reagavo į valstybėje vykstančius pokyčius. Kaip žinia, Ketverių metų seimo reformos palietė bežemę bei smulkiają bajoriją, apribodamos jos galimybę dalyvauti politiniame valstybės gyvenime. 1791 m. kovo 24 d. seime priimtu seimelių įstatymu (šį įstatymą patvirtino Gegužės 3 d. konstitucija), bajorai, kurių metinės pajamos nesiekė 1 tūkstančio aukšinių, bei bajorai žemės savininkai, kurių metinės pajamos nesiekė aukos mokesčiu apmokestintos sumos, neteko teisės dalyvauti seimeliuose⁴⁶.

Kaip šio įstatymo įgyvendinimas palietė Upytės pavieto bajoriją? L. Truskos atlikti tyrimai rodo, kad, praktikoje realizuojant 1791 m. kovo 24 d. įstatymą, iš Upytės pavieto seimelio buvo pašalinti visi smulkieji bajorai nuomininkai (t. y. maždaug 200 bajorų) ir beveik 60% akalicų bajorų⁴⁷ (t. y. taip pat arti 200 bajorų). Taip Upytės pavieta turėjo susidaryti pakankama nepatenkintųjų reformomis ir jas įtvirtinusia Gegužės 3 d. konstitucija bazė. Būtent šia bežemės ir smulkiosios bajorijos dalimi ir tikėjosi pasinaudoti reformų priešininkai Lietuvoje, kurių priešakyje stovėjo Livonijos vyskupas Juozapas Kazimieras ir LDK bei Rusijos kariuomenių generolas leitenantas Simonas Martynas Kosakovskiai.

---

⁴⁵ *Głos Józefa Longina Staszewskiego podkomorzego i pościa z powiatu upitskiego, kawalera orderu S. S. na sesyi sejmowej dnia 1 maja roku 1792 miany*, [be spausdinimo vietos, 1792]; Plg. W. Szczygielski, *Referendum trzeciomajowe. Sejmiki lutowe 1792 roku*, Łódź, 1994, s. 315.

⁴⁶ *Volumina Legum*, t. 9, Kraków, 1889, s. 234.

⁴⁷ L. Truska, *Žemėvaldos ir feodalų klasės struktūra Lietuvoje XVIII a. pabaigoje (1. Upytės pavietas 1790 m.)*, *LMAD*, A serija, Nr. 3 (48), 1974, p. 100–101.

KONSTITUCIJOS PRIEŠŲ PERGALĖ: KONFEDERACIJOS ĮSITVIRTINIMAS

1788–1792 m. dominavusias optimistines patriotines nuotaikas 1792 m. gegužę nustelbė Rusijos kariuomenės intervencija į Abiejų Tautų Respubliką. Rusijos kariuomenės remiama Lenkijoje įsitvirtino priešiška Ketverių metų seimo reformoms ir 1791 m. gegužės 3 d. konstitucijai Targovicos konfederacija, 1792 m. birželio 25 d. Vilniuje buvo sudaryta LDK generalinė laisvoji konfederacija. Liepos 24 d., išsižadėdamas Konstitucijos, konfederacijai prisiekė valdovas Stanislovas Augustas Poniatovskis. Kelias pažangių reformų įgyvendinimui buvo užkirstas. Kaip pakitusi situacija paveikė Upytės pavieto bajoriją? Ar pakito bajorų politinės orientacijos? Ar Upytės pavieto politinis elitas išsižadėjo Gegužės 3 d. konstitucijos postulatų ir perėjo į konfederatų pusę? Atsakyti į šiuos klausimus leidžia LDK konfederacijos tyrimai.

Sudarius LDK generalinę konfederaciją, jos vadovybė, kurioje dominavo Livonijos vyskupo Juozapo Kazimiero ir „lietuvių tautos vardu lauko etmonu“ tapusio Simono Martyno Kosakovskių šalininkai, ėmėsi kuo skubiau įtvirtinti savo valdžią visoje Lietuvoje. LDK konfederacijos generalitete buvo svarstomos vietinių konfederacijų vadovų kandidatūros, parenkami patikimi asmenys, vedamos derybos su numatytais kandidatais, į pavietus siunčiami konfederacijos agentai, turėję agituoti bajoriją jungtis į sąjungą prieš reformas ir Konstituciją.

Didelių pastangų dėka Rusijos kariuomenės dalinių remiamiems konfederatams iki liepos vidurio pavyko į savo pusę patraukti bežemę bajoriją bei dalį iki tol už reformas pasisakiusių didikų ir bajorų Vilniaus, Minsko, Naugarduko vaivadijose bei dalyje Trakų vaivadijos pavietų. Vis dėlto, nepaisant aktyvių konfederatų raginimų bei Rusijos kariuomenės paramos, sukurti reformoms priešišką konfederaciją Upytės paviete sekėsi sunkiai.

Dar birželio pabaigoje LDK konfederacijos generalitetas išsiuntė savo įgaliotinius į atskirus pavietus, kad skatintų vietos bajorus jungtis į sąjungą prieš reformas ir Gegužės 3 d. konstituciją. Į Upytę su konfederacijos įgaliojimais atvyko šio pavieto maršalas Mykolas Straševičius

ir seniūnas Juozapas Vereščinskis⁴⁸. Konfederacijos kūrimą turėjo „parremti“ ir Rusijos kariuomenės pajėgos – dalis į Ukmergę siūsto generolo Chruščiovo dalinio. Tačiau nei paskutinėmis birželio dienomis, nei visą liepos mėnesį sutelkti Upytės pavieto bajoriją į konfederaciją nepavyko.

1792 m. liepos 10 d. Gardine su Rusijos kariuomenės daliniais apsisostusį Simoną Martyną Kosakovskį pasiekė žinia apie Kauno ir Upytės pavietų konfederacijų sudarymą⁴⁹. Tačiau žinios tiek apie Kauno, tiek ir apie Upytės pavieto konfederacijos sudarymą buvo gerokai paankstintos. Upytės pavieto bajorai, raginami maršalo M. Straševičiaus, konfederaciją sudarė tik paskutinėmis liepos dienomis. Liepos 30 d. Panevėžyje paskelbtą konfederacijos aktą pasirašė negausi pavieto bajorijos grupė – vos 69 bajorai⁵⁰. Upytės pavieto konfederacijos vadovu tapo valdovo rūmų pakamaris, Livonijos kašteliono Antano Kosakovskio žentas, Rumšiškių seniūno Jokūbo Brunovo sūnus Stanislovas Brunovas⁵¹. Konfederacijos atstovais į generalitetą buvo išrinkti šio pavieto maršalas Mykolas Straševičius bei etmono ir vyskupo Kosakovskių sūnėnas, Livonijos kašteliono sūnus LDK kariuomenės tautinės kavalerijos majoras Juozapas Antanas Kosakovskis⁵². Vietinę konfederacijos vadovybę sudarė tarėjai: Upytės pavieto kasininkas Adomas Švoinickis, kardininkas Juozapas Bortkevičius (beje, buvęs civiliniu-kariniu komisaru), LDK išdo dvarionas Ignotas Bernatovičius, Upytės pavieto pilininkas Aleksandras Hopenas, pavieto rotmistras Romualdas Lejus Neyhofas, LDK

---

⁴⁸ W. Smoleński, *Konfederacja targowicka*, Kraków, 1903, s. 121–122; A. Wolański, *Wojna polsko-rosyjska 1792 r.*, Warszawa, 1996, s. 596.

⁴⁹ 1792.06.29/07.10 S. Kosakovskio raportas M. N. Креčetникову, *Сборник императорского русского исторического общества*, т. 47, С. Петербург, 1885, с. 412; Дневные записки о движении и действиях войск русских в Великом Княжестве Литовском и Польше в 1792 году, находившихся под начальством генерал-аншефа М. Н. Кречетникова, *Чтения в императорском обществе истории и древностей российских при Московском университете*, Москва, 1863, Кн. 4, с. 74.

⁵⁰ Upytės pavieto laisvosios konfederacijos akto kopija, AGAD, f. Archiwum Krolestwa Polskiego, Nr. 360A, l. 25–29v.

⁵¹ S. Korwin [Stanisław Kossakowski], *Materiały do dziejów ostatniego stulecia Rzeczypospolitej Polskiej. Trzeci maj i Targowica*, Kraków, 1890, s. 115.

⁵² Upytės pavieto laisvosios konfederacijos akto kopija, AGAD, f. Archiwum Krolestwa Polskiego, Nr. 360A, l. 26v–27.

Lauko buožės 4-ojo pėstininkų regimento vėliavininkas Jonas Brunovas ir raštininkas, buvęs Upytės pilies teismo regentas Adomas Musnickis.

Taigi pavieto konfederacijos vadovybė buvo sudaryta iš Kosakovskių klientų, užėmusių tam tikras pareigas paviete ar tarnavusių kariuomenėje. Tik vienas iš konfederacijos lyderių buvo Ketverių metų seimo įsteigtų civilinių-karinių komisijų komisaru. Kiti konfederacijos veikėjai reformuotų pavietų institucijų veikloje nedalyvavo.

Konfederacijos sudarymas Panevėžyje parodė sustiprėjusią, lyginant su Ketverių metų seimo laikotarpiu, Kosakovskių grupuotės šalininkų įtaką Upytės paviete. Skirtingai nei kitų pavietų konfederacijų aktuose, Upytės konfederacijos akte buvo įrašyta padėka Simonui Kosakovskiui už jo nuopelnus „ginant Tėvynę“ bei pripažintas LDK lauko etmono pareigybės „suteikimo“ teisėtumas⁵³.

Nepaisant gana pasyvaus bajorijos dalyvavimo telkiantis į prisiekusiosios bajorijos sąjungą Panevėžyje, liepos pabaigoje – rugpjūčio pradžioje Upytės pavieto konfederacijos vadovybė visas valdžios funkcijas paviete jau buvo perėmusi į savo rankas⁵⁴. Buvo panaikintos civilinės-karinės komisijos bei naujieji, reformuotieji teismai, o visa valdžia paviete atiteko konfederatams. Kaip ir kitos vietinės konfederacijos, Upytės prisiekusiųjų bajorų sąjunga vykdė teismų, policijos, administravimo ir net mokesčių rinkimo funkcijas. LDK konfederacijos generaliteto sprendimu vietinėms prisiekusiosios bajorijos sąjungoms perdavus mokesčių rinkimą, nebuvo išvengta grobstymų. Dauguma pavietų konfederacijų pasisavindavo surinktas mokesčių sumas ir jas panaudodavo savo poreikiams. Ne išimtis buvo ir Upytės konfederacija. Kaip rodo LDK išdo komisijos dokumentai, iš surinkto 1792 m. konsumpcinio mokesčio Upytės konfederatai pasisavino 3 551 lenkiškąjį auksiną ir 15 grašių bei

---

⁵³ Ten pat, l. 26.

⁵⁴ Konfederacijos funkcionavimo faktą patvirtina 1792 m. rugpjūčio pradžioje LDK generalinės konfederacijos išsiųstas atsakymas į Upytės pavieto konfederacijos užklausimą dėl žemės teismo aktų ir kitų reikalų, žr. *Summaryusz generalny Czynnosci Konfederacyi Targowickiey z wypisaniem tresci tak Sancitow, jako tez Rezolucyi na Memoryaly Juryzdykcyi i Obywatelow wydanych, w mysci Prawa Seymu teraznieyszego 1793 ru na dniu 26 7bra zapadlego sporzadzony, i drukiem Woiewadzdtwom, Ziemiom i Powiatom W X Litt oglaszaiacy sie*, [be sp. v. ir d.], Nr. 69, p. B2.

dar 381 auksiną iš surinkto pagalvės mokesčio⁵⁵.

Konfederatų valdžia sukėlė sumaištį pavieta administracinėje bei teismų sistemoje: teisėjų funkcijas į savo rankas perėmę reformų priešininkai neretai savo valdžia naudojosi asmeninėms sąskaitoms suvedinėti ir t. t. Pavieta gyventojus alino ir reikalavimai tiekti furažą bei proviantą Lietuvoje dislokuotiems Rusijos kariuomenės daliniams aprūpinti.

Pavieta padėtį pablogino 1792 m. pabaigoje Panevėžyje kilusi karštinės epidemija. Dėl epidemijos net pati Upytės konfederacijos vadovybė kartu su visa kanceliarija kelis kartus keitė savo rezidavimo vietą. 1792 m. gruodžio pradžioje buvo gautas generaliteto leidimas perkelti konfederacijos jurisdikciją į Naujamiestį⁵⁶. Netrukus dėl epidemijos išplitimo konfederacijos vadovybė iš Naujamiesčio persikėlė į Ramygalą⁵⁷. Epidemija atslūgo tik 1793 m. pavasarį. Tuomet į Panevėžį buvo sugražintos ir pagrindinės valdžios institucijos: konfederacijos vadovybė bei atkurti žemės teismai⁵⁸.

Rusijos kariuomenės dislokavimas šalyje, konfederacinės valdžios piktnaudžiavimai bei žinia apie antrąją valstybės padalijimą kėlė bajorijos nepasitenkinimą. Upytės paviete vyraujančias nuotaikas aki-vaizdžiai parodė 1793 m. priešseiminė kampanija.

---

⁵⁵ LDK išdo komisijos tikrinimo delegacijos protokolas, *LVIA*, f. SA, b. 4555, l. 89, 93v–94v.

⁵⁶ Dozwolenie Konfederacyi Mieyscowey Powiatu Upitskiego przeniesienia Jurzydykcyi z Poniewieża do Nowego Miasta, a to z przyczyn wszczętey w tym mieyscu maligny, Protokół nro 4to, *Summaryusz Generalny czynności Konfederacyi Targowickiey...*, Nr. 115, s. P2.

⁵⁷ Dozwolenie Konfederacyi Mieyscowey Powiatu Upitskiego przeniesienia Jurzydykcyi z Nowego Miasta dla wszczętey tam zarazy do Remigołły, Protokół nro 4to, *Summaryusz Generalny czynności Konfederacyi Targowickiey...*, Nr. 136, s. P2.

⁵⁸ Kilus visuotinam bajorijos nepasitenkinimui konfederacinių teismų veikla, LDK konfederacijos generalitetas buvo priverstas atkurti žemės teismus. 1793 m. kovo 23 d. universalu buvo „atkurti visi žemės teismai, pavadinti žemionių teismais, ir visi renkami pareigūnai, išrinkti 1792 m.“ Atkurti teismai savo darbą turėjo pradėti balandžio 25 d. Plačiau žr. R. Šmigelskytė-Stukienė, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės konfederacijos susidarymas ir veikla 1792–1793 metais*, Vilnius, 2003, p. 174–175.

BAJORIJOS POŽIŪRIS Į ANTRAJĄ VALSTYBĖS PADALIJIMĄ.
1793 M. PRIEŠSEIMINIS SEIMELIS PANEVĖŽYJE

Upytės pavieto seimelis buvo vienas audringiausių iš 1793 m. gegužės 27–28 d. Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje vykusių priešseiminių seimelių. Dėl kilusių nesutarimų pirmąją seimelio darbo dieną nepavyko netgi išrinkti atstovų. Todėl seimeliui vadovavęs kaštelionu tapęs buvęs pavieto maršalas, LDK generalinės konfederacijos tarėjas Mykolas Straševičius nutraukė posėdį ir pasiuntinių rinkimą atidėjo kitai dienai⁵⁹. Gegužės 28 d., „išsklaidžius visus nesutarimus, popietinėje sesijoje, įprastinėje seimelių vietoje pilyje“, pirmininkaujant tam pačiam senatoriui M. Straševičiui, atstovais „sutartinai ir vienu balsu“ buvo išrinkti Upytės pavieto vaiskis, vietinės konfederacijos maršalas Stanislovas Brunovas ir Upytės stalininkas Juozapas Kimbaras⁶⁰. Įgaliojimų suteikimo aktą pasirašė visi žymiausieji pavieto pareigūnai: minėtasis kaštelionas M. Straševičius, pakamaris Juozapas Lionginas Staševskis, seniūnas Juozapas Vereščinskis, vėliavininkas Benediktas Karpis, vietinės konfederacijos tarėjai bei arti 100 pavieto bajorų⁶¹.

Upytės seimelyje priimta instrukcija beveik pažodžiui atkartoją LDK konfederacijos generaliteto aprobuotą seimelio instrukcijos tekstą: atstovams buvo prisakyta rūpintis, kad būtų išlaikyta dominuojanti Katalikų bažnyčios padėtis valstybėje, valdovo prerogatyvos būtų suderintos su bajorijos laisvėmis, išsaugotos senosios Respublikos teisės, kiekvieno luomo ir piliečio nuosavybės šventumas, siekti, kad nebūtų didinama mokesčių našta, valstybės išlaidos būtų suderintos su gautamų pajamų dydžiu, išlaikytos bajorų luomo teisės ir laisvės, bajorijai palikta įstatymų leidžiamoji ir vykdomoji galia, ją apsaugant nuo žemesniųjų luomų įtakos⁶². Taigi buvo reikalaujama nebesuteikti miestiečiams teisių dalyvauti valstybės valdyme, o jų reikalų sprendimą ir rūpinimąsi prekybos bei amatų plėtojimu palikti bajorijos rankose.

---

⁵⁹ 1793 05 28 įgaliojimo Upytės pavieto atstovams aktavimas, *LVI A*, f. SA, b. 15286, l. 210.

⁶⁰ Ten pat, l. 210.

⁶¹ Ten pat, l. 210v–211v.

⁶² 1793 05 28 Upytės pavieto instrukcijos atstovams į Ekstraordinarinį seimą aktavimas, ten pat, b. 15286, l. 206–208.

Pažymėtina, kad analogiško turinio instrukcijos taip pat buvo priimtoms Gardino, Naugarduko, Valkavisko ir Lietuvos Brastos seimeliuose. Skirtumas buvo tik tas, kad Gardino seimelis reikalavo „palengvinti Rusijos kariuomenės buvimo uždėtą našta“, o Upytėje apie svetimos kariuomenės buvimą ar jos išvedimą nebuvo užsiminta nė žodžiu⁶³. Šio klausimo apėjimą, matyt, sąlygojo tai, kad Upytės pavieta nebuvo dislokuota Rusijos kariuomenės dalinių. Be to, Gardino bajorija išreiškė pritarimą A. Dziekonskio siekiam užimti aukštesnį postą, o Upytės seimelio instrukcija įgaliojo atstovus atkreipti valdovo ir seimo dėmesį į įgaliojotojo pasiuntinio Anglijoje Pranciškaus Bukatos nuopelnus ir jį apdovanoti⁶⁴.

Tikėtina, kad į seimelį Panevėžyje iš LDK generalinės konfederacijos būstinės Gardine atvykęs M. Straševičius atsivežė ir LDK konfederacijos vadovybėje iš anksto suredaguotą instrukcijos tekstą, kurį tereikėjo perskaityti ir pasirašyti. Taigi seimelyje priimta instrukcija atliepė konfederacijos siekius ir jos priėmimas rodo, kad konfederatai turėjo įtakos bajorijos pozicijoms.

Užuomina įgaliojimų suteikimo Upytės atstovams akte apie kilusius nesutarimus seimelio metu bei vėliau pasiektą kompromisą leidžia daryti prielaidą, jog konfederacijos remiamų kandidatų rinkimui atstovais į seimą galėjo priešintis valdovo šalininkai: aktyvus reformų ir Gegužės 3 d. konstitucijos rėmėjas pakamaris Juozapas Lionginas Staševskis⁶⁵ bei vienas iš stambiausių žemvaldžių vėliavininkas Benediktas Karpis⁶⁶. Savo opozicine laikysena bei protestais prieš padalijimą vėliau seime pa-

---

⁶³ Plačiau žr. R. Šmigelskytė-Stukienė, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės konfederacijos susidarymas ir veikla 1792–1793 metais*, Vilnius, 2003, p. 227–230.

⁶⁴ 1793 05 28 Upytės pavieto instrukcijos atstovams į Ekstraordinarinį seimą aktavimas, *LVIA*, f. SA, b. 15286, l. 206–208.

⁶⁵ W. Szczygielski, *Referendum trzeciomajowe...*, s. 307–308, 315–316.

⁶⁶ B. Karpis turėjo dvarų ne tik Upytės pavieta. Pagal valdytų dūmų skaičių (1,1 tūkst.) Žemaitijos kunigaikštystėje jį lenkė tik valdovas, iš Šiaulių ekonomijos gaudavęs daugiau pajamų negu visi smulkūs ir vidutiniai žemvaldžiai kartu, ir LDK kanclerienė Čartoryskienė, valdžiusi Jurbarko seniūniją ir nuosavą Gelgaudiškio dvarą (2,2 tūkst. dūmų); žr. L. Truska, Žemėvaldos ir feodalų klasės struktūra Lietuvoje XVIII a. pabaigoje. 2. Žemaitija 1775–1790 m., *LMAD*, A serija, Nr. 3 (48), 1974, Nr. 4 (81), 1982, p. 71–81. Tai, kad B. Karpis buvo valdovo grupuotės žmogus, nurodo A. Šapoka; žr. A. Šapoka, *Lietuva Reformų seimo metu*, p. 138.

garsėjusio J. Kimbaro⁶⁷ išrinkimas, matyt, buvo pasiektas remiant būtent J. L. Staševskiui ir B. Karpiui. Tačiau, nepavykus surasti papildomų šaltinių, klausimas apie tai, kokie motyvai paskatino šiuos pavieto bajorijos lyderius pasirašyti seimelio priimtą instrukciją, reikalaujančią išlaikyti senąsias bajorijos laisves ir teises bei iš esmės gražinti iki Ketverių metų seimo buvusią padėtį, lieka atviras.

Pažymėtina, kad 1793 m. priešseiminis seimelis Panevėžyje, kitaip nei kituose LDK pavietuose, sutraukė nemažai bajorijos. Esant sudėtingoms valstybei aplinkybėms, dalis bajorų vis dėlto atvyko išreikšti savo poziciją bei išrinkti atstovus į seimą. Seimelio priimtus dokumentus pasirašė žymiai daugiau bajorų nei 1792 m. liepos 30 d. paskelbtą pavieto konfederacijos aktą⁶⁸.

***

Bajorijos nepasitenkinimas Rusijos intervencija, konfederacijos valdymu bei Gardino seime įteisintu Abiejų Tautų Respublikos teritorijų atidavimu Rusijai ir Prūsijai išsiliejo į sukilimą, kuris 1794 m. kovą kilo Lenkijoje, o balandžio 16 d. prasidėjo ir Lietuvoje, Šiauliuose. Upytės pavieto bajorijos laikysena sukilimo metu dar laukia tyrimų. Norėtusi atkreipti dėmesį tik į kai kurių vietinio politinio elito atstovų pozicijų kaitą politinių permainų akivaizdoje. Ryškiausiu pavyzdžiu galėtų būti Upytės maršalas Mykolas Straševičius. Ketverių metų seimo laikotarpiu jį matome konstitucijos šalininkų gretose: 1792 m. vasario 14 d. seimelyje jis pasisakė už priesaiką Gegužės 3 d. konstitucijai. Tačiau praslinkus vos keliems mėnesiams, pasikeitus politinei konjunktūrai, M. Straševičius tapo Upytės pavieto atstovu tą Konstituciją paneigusios konfederacijos vadovybėje. Įgyvendinus konfederacijos sprendimus, jis netgi pakilo iki

---

⁶⁷ A. Trębicki, *Opisanie sejmu ekstraordynaryjnego podziałowego roku 1793 w Grodnie*, oprac. Jerzy Kowecki, Warszawa, 1967, s. 87, 95, 109, 147–148. Apie J. Kimbaro veiklą Gardino seime plačiau žr. A. Zahorski, Kimbar Józef, *Polski Słownik Biograficzny*, Wrocław etc., 1966, t. XII/3, z. 54, s. 456–457.

⁶⁸ Kaip jau minėta, po įgaliojimo suteikimo aktu pasirašė nemaža dalis politinio pavieto elito atstovų bei arti 100 bajorų, o instrukciją atstovams į seimą pasirašė dar 59 pavieto bei konfederacijos pareigūnai, žr. 1793 05 28 Upytės pavieto instrukcijos atstovams į Ekstraordinarinę seimą aktavimas, LVIA, f. SA, b. 15286, l. 207v–208v.

senatoriaus rango – tapo Upytės kaštelionu⁶⁹. Konfederacijai patyrus visišką politinį bankrotą, o Gardino seimui nepatvirtinus jos nutarimo dėl pavietų maršalų prilyginimo kaštelionams, M. Straševičius liko Upytės maršalu. 1794 m. pavasarį Upytės maršalas dar kartą pakeitė savo politinę orientaciją. 1794 m. pradžioje jis įsijungė į konspiracinę sukilimo rengimo veiklą⁷⁰, o prasidėjus sukilimui jį matome kaip Upytės pavieto atstovą Lietuvos tautinėje aukščiausioje taryboje⁷¹, aktyviai kovojantį prieš buvusius konfederatus ir jų pasikviestą Rusijos kariuomenę.

Aktyviai 1794 m. sukilime dalyvavo ne tik buvęs konfederatas M. Straševičius. Į sukilėlių gretas įsijungė ir kiti buvę Kosakovskių politikos vykdytojai, jų sūnėnai: Upytės konfederacijos generalinis tarėjas Juozapas Antanas bei jo pusbrolis Vilniaus konfederacijos generalinis tarėjas Juozapas Dominykas Kosakovskiai. Taigi pasikeitusi politinė situacija, antrojo valstybės padalijimo regimybė, vilčių, kad su „nesavanaudiškos“ Rusijos imperatorės parama galima išlaikyti ne tik senąją valdymo formą bet ir valstybės vientisumą, žlugimas keitė net ir konfederacinėmis idėjomis įtikėjusių bajorų nuostatas. Tačiau tokių kaip M. Straševičius buvo mažuma. Upytės pavieto bajorija iš esmės buvo pakankamai subrendusi priimti laiko diktuojamas naujoves. Ji suvokė valstybės stiprinimo būtinybę ir tam pritarė. Šias Upytės pavieto bajorijos nuostatas rodo aktyvus dalyvavimas renkant naujus vietinės administracijos organus, pritarimas Ketverių metų seimo reformoms ir Gegužės 3 d. konstitucijai, vengimas jungtis į reformas užgniauzusių prisiekusiųjų bajorų sąjungą 1792 m. vasarą bei konfederacijos vykdomai politikai priešiško Juozapo Kimbaro išrinkimas atstovu į Gardino seimą. Tačiau ryškiausiai Upytės pavieto bajorijos pasirinkimą eiti naujovių keliu atskleidė įsijungimas į 1794 m. sukilimą.

---

⁶⁹ 1793 m. sausio 12 d. LDK generalinės konfederacijos sprendimu LDK pavietų maršalai buvo prilyginti kaštelionams; žr. Deklaracya UUr. Marszałkom Powiatowym WXLitt. Prerogatywy Kasztelanii tychże Powiatow przyznawaiąca, Summaryusz Materyi do Prowincyi Wielkiego Xięstwa Litewskiego ściągających się z Akt Konfederacyi Generalney Obojga Narodow wypisanych, *Summaryusz Generalny czynności Konfederacyi Targowickiey...*, Nr. 33, s. 12.

⁷⁰ B. Szyndler, *Powstanie kościuszkowskie 1794 r.*, Warszawa, 2001, s. 116–117.

⁷¹ O. Maksimaitienė, *Iš Panevėžio istorijos*, Vilnius, 1992, p. 27; H. Mościcki, *Generał Jasiński i powstanie Kościuszkowskie*, Warszawa, 1917, s. 140.